

Recenzowana książka to pozycja niezwykle pożyteczna, ze wszech miar godna polecenia. Dla czytelników (nie tylko specjalistów), zainteresowanych poruszaną tematyką, lektura poszczególnych referatów będzie z pewnością dobrym punktem wyjścia do dalszych dociekań.

EWA FICEK

ULLA FIX, HANNELORE POETHE, GABRIELE YOS, TEXTLINGUISTIK UND STILISTIK FÜR EINSTEIGER. EIN LEHR – UND ARBEITSBUCH, UNTER MITARBEIT VON RUTH GEIER, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2001, 235 S.

Lingwistyczny zwrot lat 70. związany z przejściem od orientacji systemocentrycznej (strukturalizm) do komunikacyjno-pragmatycznej przyniósł wzmożone zainteresowanie tekstem i stylem. Jest to bardzo widoczne w lingwistyce niemieckiej. Chyba żadna inna lingwistyka nie posiada tylu monograficznych i syntetycznych opracowań teoritextowych, genologicznych i stylistycznych, zob. m.in. Brinker ... 2000, Heinemann 2002, Stickel 1995. Należy do nich zaliczyć także wspólną pracę lipskich germanistek U. Fix, H. Poethe i G. Yos. Rozpoczęła ona serię wydawniczą *Leipziger Skripten*, skierowaną do studentów. Warto przyjrzeć się tej pracy. Podręcznik bowiem nie tylko systematyzuje wiedzę z określonej dyscypliny i socjalizuje jej adeptów, ale także stanowi sprawdzian jej wartości poznawczej i praktycznej (por. funkcja światopoglądowa i technologiczna nauki).

Książka składa się z czterech rozdziałów zatytułowanych kolejno: *Podstawy teoretyczne*, *Metodyczne podstawy analizy tekstu i stylu*, *Zasady analizy i analizy* oraz *O obcowaniu z normami językowo-komunikacyjnymi*. Dopełnia ją *Mały leksykon podstawowych pojęć lingwistycznych i stylistycznych* i *Wykaz literatury*.

W rozdziale pierwszym – *Theoretische Grundlagen* (s. 11-46) – U. Fix wysoko ocenia i przyjmuje koncepcję ujmowania tekstu zaproponowaną przez de Beaugrande'a i Dresslera (1981). Do ich siedmiu kryteriów tekstowości – spójność (kohezja), koherencja, intencjonalność, akceptabilność, informatywność, sytuacyj-

ność i intertekstowość – dokłada jeszcze jedno: **kulturowość**, czyli kulturowe odniesienie tekstu. Koncepcja ta pozwala na eksplicytnie ujęcie relacji tekst-styl.

W rozwoju lingwistyki tekstu autorka wydziela kilka etapów:

- **transfrastyczny**, w którym zwracano uwagę na przejście od zdania do tekstu i traktowano tekst jako ciąg zdań (por. pronominalizacja, progresja tematyczno-remanentyczna i organizacja temporalna jako kryteria tekstowości);

- **semantyczny**, w którym wspólne odniesienie referencjalne elementów tekstu uznano za warunek tworzenia się izotopicznych ciągów (A. Greimas) oraz wprowadzono pojęcia mikro- i makrostruktury (T. van Dijk), a więc od relacji między poszczególnymi zdaniami przechodzi się na poziom globalny, na którym tekst konstruuje się jako całość;

- **traktowania tekstu jako działania** (pragmatyczny) – tekst rozpatruje się w relacji do komunikantów, tematu, kodu, intencji i realizacji określonej funkcji;

- **kognitywny** – uwagę koncentruje się na roli struktur reprezentacji wiedzy (pól semantycznych, frejmów, skryptów, scenariuszy) o rzeczywistości w tworzeniu i recepcji tekstów.

Istotnym problemem jest, jak tę wiedzę wykorzystuje się w działaniu językowym. Odpowiedź na to pytanie starają dać m.in. de Beaugrande i Dressler swoim proceduralnym modelem tekstu (1981) oraz Heinemann i Viehweger modelem wiedzy (1991). W modelu proceduralnym wyróżnia się kilka faz produkcji tekstu (planowanie, ideacja, rozwinięcie, wyrażenie językowe i synteza gramatyczna, tj. ujęcie wyrażen w ramy zależności gramatycznych i ich uporządkowanie linearne w tekście powierzchniowym). Odbiór tekstu – z pewnym uproszczeniem – może być traktowany jako przetwarzanie w odwrotnym kierunku. Odbiorca zaczyna od „powierzchni” tekstu i przechodzi „w dół”, odzyskując pojęcia i idee oraz plan.

Model wiedzy ma bardziej statyczny charakter i ujawnia jej typologię leżącą u podstaw produkcji i recepcji tekstów. Wyróżnia się w nim następujące rodzaje wiedzy: językową, encyklopedyczną, interakcyjną, wiedzę o ogólnych normach komunikacyjnych (por. maksymy Grice’a), metakomunikacyjną i wiedzę o globalnych strukturach tekstowych (m.in. o gatunkach, superstrukturach narracyjnych i argumentacyjnych).

M. i W. Heinemannowie (2002) proponują następujący model produkcji tekstu. Punkt wyjścia stanowi sytuacja **społecznej interakcji**, w której jest wytwarzany bodziec (zadania) komunikacyjny. Uruchamia on **motywację** (intencję) producenta. Równocześnie aktywizuje się rozpoznanie sytuacji i wiedzy o partnerze (antycypacja możliwych jego relacji), a także tematu. Następuje konkretyzacja zadania, czyli faza **planowania**, tj. konceptualizacja organizacji struktur tekstowych i for-

mułowania pod kątem przyjętych celów. Aktywizuje się przy tym wiedzę o dyskursie i o tekście oraz ogólną wiedzę o świecie i zachowaniu. Efektem jest ogólny plan tekstu. W tej fazie uruchamia się wiedzę przechowywaną w pamięci długotrwałej, dokonuje się jej selekcji i przekłada (koduje) jednostki mentalne na „przedjęzykowe” sygnały (bez konkretnej realizacji fonetycznej). Z językoznawczego punktu widzenia szczególnie ważna jest faza przejścia od mentalnego planu – konstrukt do językowej realizacji (**werbalizacja**).

U. Fix sporo uwagi poświęca wzajemnemu stosunkowi pojęć typ tekstu, gatunek tekstu i model tekstu (*Texttypen – Textsorten – Textmuster*). Typologie tekstu mogą być tworzone „od góry” (kryterium klasyfikacji: sfery komunikacyjne) lub „od dołu”, gdy analizuje się konkretne teksty, a rezultaty analizy są podstawą uogólnień. Model (wzorzec) tekstu przedstawia jakościowe właściwości grupy tekstów, natomiast pojęcie gatunek ujmuje aspekt ilościowy grupy tekstów, z których każdy realizuje model tekstu (por. *wzorzec gatunkowy* i *gatunek*). Wprowadza również pojęcie wzorca stylowego (s. 36), czyli konwencyjnych środków (por. kod stylowy), które są do dyspozycji przy realizacji gatunków. Należą tu globalne wzorce typu style funkcjonalne i cechy stylowe, wzorce zachowania, a także figury stylowe.

Styl konstytuuje się w procesie komunikacyjnym jako swoista właściwość tekstu. Ma dwa wymiary: JAK – wyraża on w językowej formie tekstu specyfikę zachowania komunikacyjnego oraz CO – wiąże się z nim sekundarna (pragmatyczna) informacja tekstu wskazująca na relację nadawca – znak – odbiorca. Styl jest bowiem informacją nadawcy dla odbiorcy o sytuacji komunikacyjnej, samoprezentacją nadawcy, środkiem kształtowania stosunków między partnerami komunikacyjnymi oraz wyraża odniesienie się nadawcy do języka.

Stylistykę traktuje U. Fix jako część lingwistyki tekstu. O ile lingwistyka tekstu bada zjawiska właściwe wszystkim tekstom, ich uniwersalne własności, o tyle stylistyka zwraca uwagę na zdolność środków językowych do wypełniania specyficznych zadań stylowych.

Po tej prezentacji współczesnej wiedzy o stylu i stylistyce znajduje się krótki przegląd starszych i nowszych koncepcji stylu, por. styl jako ubranie myśli (*elocutio*), ujęcia fenomenologiczne i hermeneutyczne oraz strukturalistyczne, stylistyka funkcjonalna, pragmatyczna i interakcyjna.

W ostatniej części rozdziału pierwszego (s. 37-46) G. Yos analizuje własności szeroko ujmowanej (realizacja mówiona) komunikacji ustnej (sytuacyjność, interakcyjność, spontaniczność, emocjonalność) i środki ich realizacji (prozodyczne, składniowe, delimitacyjne, leksykalne). Zalicza do tej sfery komunikowania nie

tylko porozumiewanie się w sytuacji *face-to-face*, lecz również teksty przygotowane pisemnie i wygłaszane.

W rozdziale drugim – *Methodische Grundlagen der Text- und Stilanalyse* (s. 47–72) – zwraca się uwagę na to, że przy wszystkich różnicach koncepcji lingwistycznotekstowych oraz stylistycznych w podejściu do analizy tekstu i stylu można dostrzec kilka miejsc wspólnych. Należy do nich przede wszystkim **zasada porównywania**. 1. Tekst // jego parametry stylowe zestawia się z ponadindywidualną wiedzą o normach, sytuacji, funkcjach itd. (porównanie ekstratekstualne). 2. Podstawą porównania może być inny konkretny tekst lub wzorzec tekstowy (porównanie intertekstualne). 3. Wreszcie można wychodzić z tezy, że tekst jest kształtowany stylowo według chęci i życzeń użytkownika języka przy respektowaniu całościowości stylu, a zatem można porównywać tekst sam z sobą (porównanie wewnątrztekstowe), por. odwołanie do cech stylowych i analizy hermeneutyczne.

Niezależnie od przyjętej metodyki porównywania można mówić o dwu **strategiach** analizy tekstów:

- „od góry” (*top down*) – punktem wyjścia są doświadczenia, wzorce sytuacyjne, tekstowe i stylowe, cechy stylowe itd. tekstu jako całości, a schodzi się do części (środków stylowych);

- „od dołu” (*bottom up*) – wychodzi się od zjawiska z powierzchni tekstowej (np. od środka stylowego), zwracając uwagę na jego na funkcję w całości (tekstowej i stylowej). W praktyce analitycznej stosuje się wymiennie obie strategie.

Dla praktyki analizy lingwistycznotekstowej i stylistycznej ważne jest produktywne wejście (od czego zacząć), znajomość „wariantów otwarcia”. Możliwości jest wiele, ale też brak jest ogólnej recepty.

Wybór „wariantu” zależy m.in. od przyjmowanej koncepcji stylu (np. stylistyka funkcjonalna, pragmatyczna, odchylenie), specyfiki tekstu (artystyczny//nieartyistyczny, gatunku, stopnia prototypowości tekstu), celów analizy (cel teoretyczny//praktyczny). Przy analizach lingwistycznotekstowych wychodzi się m.in. od ogólnych kryteriów tekstowości (de Beaugrande’a i Dresslera), koncepcji superstruktury (van Dijk), wzorców tekstowych z ich prototypowymi wyznacznikami gatunkowymi. W analizach stylistycznych np. stylistyka funkcjonalna preferuje wyjście od sfery funkcjonalnej z jej parametrami, a następnie wskazuje charakterystyczne cechy stylowe i typowe elementy stylowe. Natomiast stylistyka pragmatyczna traktuje styl jako realizację wzorca tekstowego lub wykorzystuje metodę pytań: kto – co – do kogo – po co – jak mówi?

Każda analiza ma swoje dwie **strony: analityczną i syntetyczną**. Nie narzucając żadnej „recepty”, można jednak przyjąć pewne następstwo analitycznych kroków. W pierwszym kroku należałoby zwrócić uwagę (podejście makrostylistyczne) na zasady organizujące cały tekst (odbicie sytuacji komunikacyjnej, temat i jego rozwinięcie, kompozycja, wzorzec tekstowy). Następnie można przejść do środków stylowych z różnych poziomów systemu językowego (podejście mikrostylistyczne), np. środki tematyczne (skrypty, sieci semantyczne itp.), leksykalne, słowotwórcze, składniowe, foniczne i graficzne. Środkiem stylowym może stać się każdy środek językowy dzięki swojej funkcji w tekście. System językowy zawiera więc środki posiadające już predyspozycje stylowe i potencjalnie stylowe.

Jednym z kluczowych problemów stylistyki jest powiązanie środków stylowych i stylu jako całości. W roli takiego ogniwa pośredniczącego może wystąpić pojęcie cechy stylowej, por. jasność, ekspresywność, abstrakcyjność, dynamiczność, komiczność itp. Autorki nawiązują tu do koncepcji E. Riesel rozwijanej nie tylko w stylistyce niemieckiej (por. Miko 1974, Gajda 1982). Cechy stylowe stanowią charakterystyczne „gestalty” konstytuujące tekstowe i stylowe całości. CO i JAK łączy się w nich z PO CO. Istnieją różne stanowiska względem inwentarza cech (wymienia się ich do ok. 200) i ich uporządkowania.

W rozdziale drugim krótko omawia się również figury stylowe, zwłaszcza wykorzystujące środki leksykalne (tropy) i składniowe, a także stylowe predyspozycje słownictwa (warstwy stylowe), sposoby przekazu mowy (mowa wprost, monolog wewnętrzny itd.), formy narracji w epice oraz dialog w tekstach artystycznych.

Rozdział trzeci – *Analyseansätze und Analysen* (s. 73-182) – zawiera analizy konkretnych tekstów: 1) stylistycznofunkcjonalną analizę tekstu naukowego, 2) stylistycznopragmatyczną analizę tekstu urzędowego, 3) strukturalistyczną analizę dwu tekstów artystycznych, 4) stylistycznofunkcjonalną i genologiczną analizę dwu tekstów publicystycznych, 5) intertekstualną analizę trzech tekstów poetyckich (o tym samym temacie), 6) retoryczną analizę przemówienia itd. aż do 12) analizę dialogu telewizyjnego. Każdy z dwunastu podrozdziałów kończą zadania dla czytelnika, zapraszające do analizy innych pokrewnych tekstów itp.

W rozdziale czwartym – *Zum Umgang mit sprachlich-kommunikativen Normen* (s. 183-212) – Autorki zajmują się normami komunikacyjnojęzycznymi i szerzej odchyleniami (*Abweichungen*) od nich. Wychodzą z założenia, że każdy akt społecznego współdziałania (także językowego) ma u swoich podstaw istnienie i przestrzeganie norm. Upraszczają one komunikację, orientują partnerów, kształtują społecznie motywowane wzajemne ich oczekiwania, pozwalają pro-

gnozować zachowania. Znajomość ogólnych (por. H. Grice) i bardziej szczegółowych norm komunikacyjnojęzykowych stanowi składową kompetencję społecznej człowieka.

Odchylenia jako środek stylowy (a nie błąd), czyli stylowo//funkcjonalnie uzasadnione odstępstwa od normy interesowały stylistykę od czasów antycznych. Dostrzeżono reguły odchylenia i różne ich funkcje. W strukturalizmie jeden z paradygmatów stylistycznych nazwano *stylistyką dewiacji//odchylenia*. Autorki wskazują najbardziej typowe odchylenia z różnych poziomów języka.

W sumie omawiana praca stanowi udany produkt. Powstał podręcznik bardzo przyjazny dla użytkownika. W stosunkowo niewielkim objętościowo tekście przystępnie i systematycznie przedstawiono wiedzę o tekście i stylu, dokonując sensownej selekcji. Na pewno nie bez znaczenia był tu fakt, że niemiecka lingwistyka tekstu i stylistyka dysponuje już wieloma kompendiami. Zaletą lipskiego podręcznika jest także zamieszczenie przykładowych analiz (połowa objętości!) różnych tekstów.

Literatura

- Beaugrande R.-A. de, Dressler W. U. 1981, *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen [pol. przekład 1990].
- Brinker K., Antos G., Heinemann W., Sager S.W. (red.), 2000, *Text – und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Gajda S., 1982, *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, Warszawa.
- Heinemann M., Heinemann W., 2002, *Grundlagen der Textlinguistik. Interaktion – Text. Diskurs*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Heinemann W., Viehweger D., 1991, *Textlinguistik. Eine Einführung*, Tübingen.
- Miko F., 1974, *Výrazová štruktúra textu*, „Jazykovedné štúdie”.
- Stickel G. (red.), 1995, *Stilfragen*, Berlin-New York.

STANISŁAW GAJDA